

UDK 323.1 (497.5) "1919/1920"
949.75 "1919/1920"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. studenog 1999.

Hrvatska zajednica u političkom životu Slavonije, Srijema i Baranje 1919.-1920. godine

DRAGIŠA JOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, podružnica SlavonSKI Brod, SlavonSKI Brod

U radu je obrađena uloga Hrvatske zajednice (HZ) u političkom životu Slavonije i zapadnog Srijema, u relativno kratkom, ali događajima bogatom razdoblju. Na osnovi arhivskih izvora, stranačkih glasila i literature istraženo je osnivanje stranačkih organizacija, širenje utjecaja u gradovima i trgovištima te prodor u seoska središta. Prezentirani su podaci o mjestu i ulozi HZ-a u općinskim izborima i ostvarenim rezultatima, djelovanju tijekom proljeća i ljeta 1920. te udjelu u izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine.

Uvodne napomene

Hrvatska zajednica (HZ) osnovana je u Zagrebu 17. srpnja 1920. godine na sastanku koji su sazvale Starčevićeva stranka prava i Napredna demokratska stranka.¹ Novoosnovana građanska stranka bila je predstavnik tzv. sitnog građanstva: obrtnika, trgovaca, gostioničara, namještenika te slobodnih profesija. Po svom organizacijskom ustroju nije se razlikovala od ostalih stranaka. Osnovna je bila mjesna organizacija. Sve mjesne organizacije u kotaru činile su kotarsku organizaciju, a u županiji županijsku organizaciju. Na čelu HZ-a bilo je Vijeće stranke koje bira članove Središnjeg odbora koji pak bira Izvršni odbor. Vijeće stranke bira Predsjedništvo HZ-a (predsjednik i tri potpredsjednika) na rok od godinu dana.²

¹ Hrvoje Matković, "Hrvatska zajednica", *Istorija XX veka V* 1963., str. 24. Matković piše kako se osnivačima nove stranke priključila i grupa "Hrvatsko kolo" iz Osijeka. "Hrvatsko kolo" prestalo je postojati 11. lipnja 1919. Na osnivačkom sastanku u Zagrebu bili su predstavnici starčevićanski orijentiranog krila "Hrvatskog kola" koje je svoje središte imalo u Osijeku, predovđeni dr. Antunom Pinterovićem, gradonačelnikom te dr. Franjom Papratovićem, odvjetnikom. Opširnije o "Hrvatskom kolu": Dragiša Jović, "Hrvatsko kolo", *Zbornik Hrvatskog instituta Slavonije i Baranje 19/1*, Slav. Brod 1982., str. 21.-31.

² Isto, str. 25.-26.

Hrvatska zajednica je poput ostalih političkih stranaka imala svoja glasila. Uz glavno glasilo, zagrebačkog *Hrvata*, pokrenut je i tjednik *Prijatelj naroda* koji je trebao imati važnu ulogu među seljaštvom. Pokrenuta su glasila u provinciji pa tako i u Slavoniji i zapadnom Srijemu o čemu će ovdje biti riječi.

Pogleda na najvažnija pitanja političkog, društvenog i gospodarskog uređenja države HZ je prezentirao u stranačkom programu.³ Od posebne važnosti bila su stajališta o državnom uređenju. Za zajedničare je, u razdoblju u kojem pratimo njihovo djelovanje u Slavoniji i zapadnom Srijemu, neupitan bio oblik vladavine, a to je ustavna parlamentarna monarhija na čelu s dinastijom Karađorđevića. U jesen 1919. HZ se izjašnjava za unitarnu državu s jedinstvenim troimenim narodom uz punu ravnopravnost "triju plemena". Razvoj političkih odnosa u državi tijekom 1920. utjecao je na evoluiranje stajališta stranke o državnom uređenju. U jesen 1920. godine u izbornoj platformi za izbore za Ustavotvornu skupštinu ističe se zahtjev za federalnim državnim uređenjem. Države koje su stvorile Kraljevinu SHS trebaju u novoj državi imati samostalnu upravu i zakonodavstvo.⁴

HZ je bio odlučan protivnik primjene bilo kakvih revolucionarnih metoda u osvajanju vlasti te je odlučno branio privatno vlasništvo. Odnos prema seljaštvu prezentiran je u spomenutoj predizbornoj platformi kroz tretiranje agrarne problematike.⁵

Ubrzo nakon osnivanja stranke njezina je uprava pristupila formiranju mreže organizacija na terenu. Što šira mreža organizacija s kvalitetnom upravom, dobro povezanih u kotaru, odnosno županiji bio je važan preduvjet za djelovanje stranke u provinciji.

Osnivanje i širenje mreže organizacija HZ-a u Slavoniji i zapadnom Srijemu

Najveći broj organizacija, a to se ponajprije odnosilo na gradove i trgovišta, osnovan je u razdoblju od srpnja 1919. do veljače 1920. godine. Nakon osnivanja organizacija u kotarskim središtima prišlo se osnivanju organizacija u kotaru, odnosno u selima.

Za potpunije razumijevanje najranije etape djelovanja Hrvatske zajednice u Slavoniji i zapadnom Srijemu usredotočene na osnivanje i širenje mreže stranačkih organizacija potrebno je upozoriti na osnovna obilježja političkih odnosa u ovom dijelu Hrvatske.

U redovima najbrojnijeg dijela stanovništva, a to je hrvatsko seljaštvo, prisutno je nezadovoljstvo zbog sporog rješavanja agrarnog pitanja, a posebno je izraženo u sitnog seljaštva. Narastanju nezadovoljstva pridonosi i odnos

³ Isto, str. 17-18.

⁴ Isto, str. 59.-61.

⁵ Zdenka Šimončić-Bobetko, "Motrišta političkih stranaka u Hrvatskoj o agrarnom pitanju", *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP) 3/92, str. 129.-147.

policijskih, odnosno žandarmerijskih te vojnih vlasti prema hrvatskom seljaku. U vrijeme kada SRPJ(k) igra sve zapaženiju ulogu u političkim odnosima i u ovom dijelu Hrvatske kao predvodnik i organizator najbrojnijeg dijela radništva, režim u Beogradu sve je zabrinutiji međusobnim odnosom civilnih i vojnih vlasti te posebno slabim funkcioniranjem nižih organa vlasti.⁶

Vijesti s terena pojačavaju zabrinutost vlasti. Komunisti nastoje iskoristiti nezadovoljstvo u seljačkim redovima i revolucionirati njegovu neraspoloženje. Sve su učestalije vijesti o jačanju propagandne djelatnosti Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) među hrvatskim seljaštvom. Izbjegavanje regruta da se odazovu pozivima vojnih vlasti te njihovo sklanjanje u šume kako bi izbjegli sankcijama vojnih vlasti bio je rezultat, po mišljenju vlasti, upravo djelovanja Radićevih pristaša u hrvatskom seljaštvu.⁷

O mjerama koje je režim provodio u Hrvatskoj glavnu je brigu vodio ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribićević. Nastojao je u što većoj mjeri suziti područje djelovanja Zemaljske vlade u Zagrebu i učiniti je što ovisnijom od vlade u Beogradu.⁸

Kada se govori o narastanju neraspoloženja u stanovništvu uopće, a među seljaštvom napose, treba upozoriti i na ponašanje dijela zapovijednog kadra srpskih jedinica i vojnika. Razine crkvene svetkovine, odnosno okupljanje seljaštva pred seoskim crkvama nastojale su vojne vlasti prikazati kao demonstraciju protiv države, njezine vojske i dinastije. Ponegdje je dolazilo i do incidenata, odnosno premlaćivanja seljaka. U selima gdje je živjelo hrvatsko i srpsko seljaštvo vojnici su ponegdje pozivali srpske seljake na neprijateljstvo prema Hrvatima.⁹

Nezadovoljstvo među hrvatskim seljaštvom koje je stalno bilo u uzlaznoj liniji na najbolji je način tijekom ljetnih mjeseci 1920. iskoristio Radićev HPSS pridobivajući najveći njegov dio za ostvarenje svojih političkih ciljeva.

U svakidašnjem radu na terenu sve su stranke, pa tako i HZ, morale voditi računa o još jednom čimbeniku, specifičnom upravo za Slavoniju i zapadni Srijem, a to je njegovala nacionalna struktura. Uz Hrvate kao najbrojniji dio stanovništva žive i Srbi, Nijemci, Mađari, Česi, Slovaci, Rusini, Židovi itd.¹⁰

⁶ Dr. Bogumil Hrabak, "Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919-1920. godine", *Zbornik Historijskog instituta Slavonije* (HIS) 10, Slav. Brod 1973., str. 17.

⁷ Hrvatski državni arhiv (HDA), PrZV 6-14, MUP banu od 18.03/919, k. 964.

⁸ Broj povjereništava u ZV smanjen je s 11 na 3 u kojima su odlučujuću ulogu imali ljudi iz Demokratske stranke. Na mjesta velikih župana došli su ljudi u koje je Pribićević imao puno povjerenje. (Dr. Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd 1970., str. 80.; Bosiljka Janjatović, "Karadorđevićeva centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS", ČSP 1/95, str. 55-76.

⁹ U kotaru Grubišno Polje u proljeće 1919. prijetilo se Hrvatima pokoljem. Kotarski je predstojnik u izvještaju ZV u Zagrebu istaknuo kako bi ovakvi događaji mogli imati nesagledive posljedice ako im se ne stane na put (HDA, PrZV 6-14, izvještaj kotarskog predstojnika ZV od 22.03/919, br. 2/919, k. 964).

¹⁰ Pobljiže o nacionalnoj strukturi stanovništva požeške županije, virovitičke te zapadnog dijela srijemske županije vidi u: Popis žiteljstva od 31.XII 1910. u Kraljevinama Hrvat-

U vrijeme kada HZ počinje raditi na osnivanju organizacija, a to je sredi-
na ljeta 1919. godine, na terenu Slavonije i zapadnog Srijema djeluju već
spomenuti HPSS te Demokratska zajednica (DZ) od građanskih stranaka, te
SRPJ(k) i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (SDS HiS) od rad-
ničkih stranaka. Nekako u isto vrijeme kao i HZ još jedna hrvatska građanska
stranka počinje raditi na osnivanju svojih organizacija na terenu, a to je Hrvat-
ska pučka stranka (HPS).

Prve stranačke organizacije HZ osniva u gradovima i većim mjestima,
odnosno trgovištima, kako su ih tada zvali. Iz tih središta, a to su ujedno bili i
kotarska središta, trebalo je raditi na širenju mreže organizacija u kotaru. Naj-
veći broj organizacija u gradovima i trgovištima osnovan je u razdoblju od
srpnja do prosinca 1919. godine. Najranije osnovana organizacija bila je ona u
Đakovu. Iako datum njezina osnivanja nije poznat, činjenica da je 3. kolovoza
izašao prvi broj njezina glasila *Sloga* upućuje na pretpostavku da je organiza-
cija osnovana u drugoj polovici srpnja 1919. godine.¹¹ U kolovozu su osno-
vane dvije organizacije i to 7. kolovoza u Vukovaru,¹² a nekoliko dana kasnije
i u Brodu na Savi. Već 16. kolovoza održan je novi sastanak brodske organi-
zacije na kojem su bili narodni zastupnici HZ-a koji su se vraćali s puta po
Bosni. Odbor organizacije konstituiran je sredinom rujna 1919. godine.¹³ Žup-
nik Luka Žiljar i odvjetnik dr. Stjepan Heim imali su zapaženu ulogu u osni-
vanju organizacije u Novskoj 21. rujna 1919. godine.¹⁴

U Osijeku, društvenom, političkom, gospodarskom i kulturnom središtu
Slavonije mjesna je organizacija osnovana 5. listopada 1919. Tom je prilikom
o političkim odnosima u državi govorio dr. Franjo Gottschalk, dok je odvjet-
nik dr. Franjo Papratović govorio o stranačkom programu, radu Narodnog kluba
te položaju Hrvata u novoj državi.¹⁵

U posljednjoj dekadi studenoga osnovane su dvije organizacije i to u
Vinkovcima 23. kada je izabrana i uprava organizacije te odbor za područje

---

skoj i Slavoniji, Zagreb 1914.; Definitivni rezultati popisa stanovnika od 31.I 1921., Sarajevo
1932.

¹¹ Treba napomenuti kako *Glas slobode* čiji je vlasnik Građanski odbor nije izvijestio
čitaoce o osnivanju organizacije HZ-a. Glasilo je, međutim, 20. srpnja 1919. obavijestilo kako
je iz Građanskog odbora istupio rektor Sjemeništa Antun Akšamović, zatim Fišer te neki pri-
staše drugih stranaka.

¹² *Hrvat*, 14.8.1919. Na osnivačkom je sastanku govorio dr. Vjekoslav Rotkvić, najpo-
znatija ličnost vukovarske organizacije u razdoblju u kojem pratimo djelovanje HZ-a.

¹³ Isto, 18.8. i 20.9.1919. Za predsjednika je izabran odvjetnik dr. Stjepan Lukić, a za
potpredsjednike Vjekoslav Tauchman, posjednik i Slavko Kolak, ljekarnik.

¹⁴ HDA, PrZV 6-I4, 175-4788-4224, k. 904. Dr. Heim je izabran za predsjednika, a
učitelj Petar Posavac za tajnika organizacije. (*Hrvat*, 29.9.1919.).

¹⁵ *Hrvat*, 7.10.1919. Za predsjednika je izabran dr. Gottschalk, potpredsjednika dr. Pa-
pratović, a za tajnika Tomislav Beljan. Izabrana su dva odbora od 12 osoba za Gornji i Donji
grad.

kotara.¹⁶ U Podravskoj Slatini mjesna je organizacija osnovana 30. studenoga.¹⁷

Za neke organizacije datum osnivanja ostao je nepoznat. Tako se organizacija u Županji prvi put spominje u prosincu 1919. godine kada je održan sastanak organizacije,¹⁸ dok je upravni odbor organizacije u Virovitici konstituiran 29. veljače 1920. godine.¹⁹

U posavskom dijelu Slavonije uz brodsku i novljansku organizaciju zapaženu ulogu imala je organizacija u Novoj Gradiški osnovana 7. prosinca 1919. godine.²⁰ U središnjem dijelu Slavonije, Požeškoj kotlini, njezinom središtu, Slav. Požegi, mjesna je organizacija osnovana kasno, 12. lipnja 1920. godine.²¹ Krajem istog mjeseca pretpostavljam da je osnovana i organizacija u Valpovu na sastanku na kojem je bio narodni zastupnik dr. Ivan Lorković. Tom prilikom izraženo mu je priznanje za njegov rad i želja da ponovno dođe u Valpovo.²²

U zapadnom dijelu Slavonije djelovale su organizacije u Daruvaru i Pakracu, dok su u zapadnom dijelu Srijemske županije zapaženo mjesto u radu stranke imale mjesne organizacije u Iloku i Šarengradu. Za sve spomenute organizacije nisam pronašao datume osnivanja. Te su organizacije imale zapaženu ulogu u organiziranju tamošnjih Hrvata, napose za općinske izbore u kojima je HZ sudjelovao s većim, odnosno manjim uspjehom. Ta činjenica upućuje na pretpostavku kako su spomenute organizacije osnovane tijekom zimskih mjeseci 1919./20. godine.

Iako mjesne organizacije, u prvom redu one u gradovima te trgovištima, nisu vodile evidenciju o socijalnoj strukturi članstva, ipak se približni podaci dobivaju na osnovi sastava kandidatskih lista za općinske izbore te odbora organizacija. Podaci pokazuju kakov se članstvo regrutiralo najvećim dijelom iz obrtničkog i trgovačkog sloja, tu su zatim gostioničari, posjednici, službenici i činovnici te pripadnici slobodnih profesija: odvjetnici, liječnici, inženjeri, profesori i drugi. Razlika koja je postojala između organizacija, kada je riječ o brojnosti članstva te njihovom kvalitativnom sastavu, bila je rezultat kvantitativno kvalitativnih odnosa u bazi. Primjerice osječka mjesna organizacija, sa svoja dva odbora i to za Gornji i Donji grad, imala je najbrojniju bazu (krajem

¹⁶ Isto, 4.12.1919. Glasilo osječke organizacije HZ-a *Hrvatski list* izvijestio je 15. siječnja 1920. kako je organizacija u Vinkovcima osnovana sredinom prosinca 1919. te dobro napreduje u gradu i kotaru.

¹⁷ Isto, 6.12.1919. O osnivanju organizacije veliki župan Virovitičke županije obavijestio je ZV u Zagrebu 4.12.1919. (HDA, PrZV 6-14, br. 14224, k. 904).

¹⁸ *Hrvat*, 24.01.1920.

¹⁹ Isto, 5.3.1920.

²⁰ *Graničar*, 13.12.1919. U sastav organizacije ušli su i pristaše iz obližnjih sela: Prvča, Magić Mala, Kovačevac, Rešetari i Adžamovci.

²¹ *Hrvatski narod*, 1.7.1920. *Hrvat* je 24. lipnja pisao kako je u organizaciju stupio "veliki broj građana". Prvi predsjednik organizacije bio je umirovljeni učitelj Marko Tomić. Odlučeno je da se pokrene stranačko glasilo.

²² *Hrvat*, 10.08.1920. Za predsjednika organizacije izabran je Pavao Čačinović.

1920. grad je imao 34.485 stanovnika) iz koje je bilo puno lakše regrutirati članstvo kada je u pitanju školska naobrazba (srednja i visoka), što je bilo i te kako važno za djelatnost organizacije. Stoga i ne začuđuje činjenica da je osječka organizacija poslije zagrebačke bila najjača i najbolje organizirana, s najkvalitetnije uređivanim glasilom u ovom dijelu Hrvatske. Međutim, i u manjim sredinama kao što je bilo npr. trgovište Nova Gradiška, s puno manjim kvantitativno-kvalitativnim mogućnostima od Osijeka, mogla se oformiti jaka organizacija, zahvaljujući sposobnosti pojedinih članova uprave kao što je, kada je riječ o novogradiškoj organizaciji, bio dr. Milovan Žanić.

Za sve aktivnosti HZ-a u Slavoniji i zapadnom Srijemu ishodišna je točaka *mjesna organizacija*. Na njezinom je čelu odbor koji bira predsjednika, jednog ili dva potpredsjednika, tajnika i blagajnika. Sva važnija pitanja za rad organizacije bivaju raspravljena na sastancima odbora organizacije o čemu se obaviještava članstvo. Na važnijim sastancima za stranku kao što je predizborna aktivnost ili neki drugi važniji događaj prisutno je članstvo mjesne organizacije te članovi obližnjih seoskih organizacija. Na takve sastanke dolaze istaknuti članovi uprave stranke iz Zagreba koji su i glavni referenti na sastanku.

Sve mjesne organizacije delegiraju članove u *kotarsku organizaciju* koja bira svoj odbor. Sve organizacije u županiji zastupljene su preko svojih izaslanika u *županijskoj organizaciji*.

Najjače organizacije HZ-a u virovitičkoj, požeškoj te srijemskoj županiji pokrenule su svoja glasila. Već smo spomenuli *Hrvatski list*, glasilo osječke organizacije čiji je prvi broj izašao na samom početku siječnja 1920. godine. Objavljivani su članci u kojima su tretirana važna pitanja iz djelokruga rada stranačke uprave i o političkim odnosima u državi te uže u Slavoniji, posebno Virovitičkoj županiji. Tretirana su pitanja iz gospodarskog života i iz kulturne problematike

Vukovarska mjesna organizacija preuzima 19. srpnja 1919. vukovarsko glasilo *Novo doba* koje postaje njezino glasilo. Uređuje ga dr. Vjekoslav Rotkvić. Mjesna organizacija 17. ožujka 1920. pokreće novo glasilo *Srijem*. Đakovačka organizacija pokreće glasilo *Sloga* čiji je prvi broj izašao 3. kolovoza 1919. godine.

U Novoj Gradiški počeo je 5. travnja 1919. izlaziti *Graničar* kao nezavisno glasilo, da bi potkraj 1919. naklon osnutka mjesne organizacije HZ-a postao njegovo glasilo. Brodska organizacija početkom siječnja 1920. pokreće *Hrvatsku zajednicu*, dok požeška organizacija koja je osnovana, kako smo to već spomenuli, znatno kasnije od ostalih organizacija u gradovima i trgovištima, pokreće 1. srpnja glasilo *Hrvatski narod*. Iako je *Virovitičan* izlazio kao nezavisno glasilo bio je blizak zajedničarima.

Hrvatska zajednica u općinskim izborima početkom proljeća 1920. godine

Objavljivanje uredbe o izborima gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije početkom treće dekade studenog 1919. bio je dobar pokazatelj političkim strankama kako predstoji održavanje općinskih izbora.²³ Od toga trenutka pa nadalje najveći dio aktivnosti svih stranaka pa tako i HZ-a bio je usmjeren na predstojeće izbore.

U vrijeme najave izbora za tijela lokalne samouprave HZ je u Slavoniji i zapadnom Srijemu osnovao sedam mjesnih organizacija i to u kotarskim središtima kojih je, na području na kojem pratimo djelatnost HZ-a, bilo ukupno 19. U daljnjem je djelovanju trebalo ubrzati rad na osnivanju i širenju mreže stranačkih organizacija te istovremeno početi s organiziranjem predizbornog rada. Do sredine siječnja 1920. HZ je uspio proširiti mrežu stranačkih organizacija na najveći broj gradova i trgovišta te većih sela (općinski centri). I uz sve napore nije uspjelo povezati pristaše u Slav. Požezi u mjesnu organizaciju što se negativno odrazilo na širenje utjecaja u Požeškoj kotlini. Tako je Požega ostala jedini grad u ovom dijelu Hrvatske u kojem HZ nije sudjelovao u izborima za gradsko zastupstvo sa svojom kandidatskom listom.

U općinskim izborima uz HZ sudjeluju još četiri građanske stranke: HPSS, HPS, DZ te Radikalna stranka (RS) kao i dvije radničke: SRPJ(k) i SDS HiS. U borbi za pridobivanje birača iz redova hrvatskog stanovništva zajedničari će se suočiti ponajprije s klerikalnim HPS-om te demokratima, ali isto tako i s komunistima.

Najvažniji oblik rada tijekom predizbornog razdoblja bili su sastanci mjesnih organizacija. Sastanci su najvećim dijelom bili zatvorenog tipa na kojem je uprava raspravljala o propagandnom radu, kandidatskim listama, izbornoj platformi itd. Na javnim skupštinama govornici su isticali prednosti stranačkog programa nad programima drugih stranaka, govorili su o političkim prilikama u državi s težištem na položaj hrvatskog naroda, o radu Narodnog kluba u Privremenom narodnom predstavništvu itd. Predizborne su skupštine održavane u gradovima i većim kotarskim središtima na kojima su govorile poznate ličnosti uprave stranke iz Zagreba.

U predizbornoj djelatnosti HZ-a važno je mjesto imao *izborni program*. Budući da je bila riječ o izborima za lokalnu samoupravu težište je trebalo biti na komunalnoj politici. Glavni organ HZ-a izborni je program objavio početkom ožujka pod naslovom "Općeniti pogledi na komunalnu politiku",²⁴ Program je objavljen na kraju predizborne aktivnosti pa nije mogao biti od veće

²³ Službene novine Kraljevine SHS od 21.11.1919. Bansom naredbom od 23. studenoga 1919. raspuštaju se gradska zastupstva i općinski odbori (HDA, PrZV 6-14, 10096/919, bre. 1446/20, k. 988/78).

²⁴ *Hrvat*, 4. i 5.3.1920. Program sadrži 10 poglavlja i to: I. Samouprava općina i gradova, II. Unutrašnja uprava općina, III. Temeljna načela općinskog života, IV. Briga za stanovanje, V. Opskrba pučanstva, VI. Rad, VII. Privredni život, VIII. Prosvjetne dužnosti, IX. Higijenske dužnosti, X. Financijska djela.

koristi organizacijama na terenu. Od onih najjačih organizacija, kao npr. osječke, vukovarske, novogradiške, niti jedna nije objavila izborni program. Jedina je to učinila organizacija u Brodu na Savi objavivši sredinom veljače 1920. izborni program pod naslovom "Hrvatska zajednica u Brodu i gradski izbori".²⁵

Podaci o predizornoj aktivnosti HZ-a u Slavoniji i Srijemu, iako relativno malobrojni, pokazuju kako je ta aktivnost bila intenzivnija u zapadnom Srijemu te Virovitičkoj županiji, negoli je to bio slučaj u Požeškoj županiji.

Od važnijih predizbornih aktivnosti u zapadnom Srijemu treba spomenuti dvije skupštine koje je organizirala vinkovačka mjesna organizacija. Prva je održana 8. prosinca 1919. na kojoj je govorio dr. Franjo Papratović, jedna od vodećih ličnosti osječke mjesne organizacije. Druga je održana 8. siječnja 1920. na koju je stranačka uprava odaslala dr. Franu Barca i dr. Alberta Bazalu.²⁶ Vukovarska organizacija održala je nekoliko predizbornih sastanaka.²⁷ Na velikoj predizornoj skupštini u Iloku 3. siječnja govorili su dr. Barac i dr. Bazala.²⁸ Županijska mjesna organizacija održala je predizborni sastanak 26. prosinca 1919. te javnu skupštinu 6. siječnja 1920. godine.²⁹

Tijekom predizborne aktivnosti u vinkovačkom kotaru osnovano je nekoliko stranačkih organizacija.³⁰

U Virovitičkoj županiji najživlja predizborna aktivnost odvijala se u Osijeku što i ne iznenađuje s obzirom na mjesto i ulogu ovog grada u političkom životu ne samo Slavonije nego i šire. U borbi za birače oštru borbu vodili su zajedničari i demokrati, a pridružili su im se i komunisti. Zajedničari su održali dvije predizborne skupštine. Na prvoj 16. siječnja 1920. govorili su dr. Barac i dr. Bazala, a na drugoj 7. ožujka govorio je predsjednik osječke or-

---

²⁵ Anto Milušić, "Izbori za Gradsko zastupstvo i za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine u Slav. Brodu", *Zbornik*, HIS br. 3/1965, str. 279. Izabrani zastupnici s liste Hrvatske zajednice borit će se u gradskom zastupstvu za što širu samoupravu gradova, poštenu upravu gradom, gospodarsko i kulturno napredovanje Broda, jačanje produktivnosti rada, očuvanje pravnog poretka te osobnu i imovinsku sigurnost. Na kraju je upozoreno na potrebu proširenja narodnog jedinstva na sve ustanove.

²⁶ *Hrvat*, 13.12.1919. *Novo doba*, 10.1.1920. Govornici su kritički govorili o vladavini demokrata.

²⁷ Sastanci su održani u Vukovaru 27.11. i 7.12.1919., te 6.1.1920. (*Novo doba*, 29.11.1919., *Hrvat*, 11.1.1920.

²⁸ *Hrvat*, 11.1.1920.

²⁹ *Hrvat*, 14.1.1920. Kao glavni govornik na skuštini najavljen je dr. Ambroz Drošić. On je uhićen prije skupštine i odveden na željeznički kolodvor u Vinkovcima (HDA, PrZV 6-14, 182/20, k. 964). Dr. Đuro Šurmin održao je predizbornu skupštinu 28.1.1920. u Soljani-
ma, a dan kasnije u Gunji (*Hrvatski list*, 8.2.1920.).

³⁰ Mjesna organizacija u Otoku osnovana je 9.12.1919., u Privlaci početkom siječnja 1920., u Račinovcima 2.2. te u Cerni 27.2.1920. (*Novo doba*, 10.12.1919., 21.1., 11.2., 10.3.1920.).

organizacije dr. Gottschalk. Oštro je kritizirao djelovanje demokrata i komunisti.³¹

U zapadnom dijelu županije treba spomenuti predizbornu skupštinu održanu u Virovitici 1. veljače na kojoj su govorili dr. Barac i dr. Stjepan Srkulj.³²

Kada je riječ o predizbornoj djelovanju HZ-a u Požeškoj županiji na osnovi šturih podataka moglo bi se zaključiti kako je ona izostala, što je teško povjerovati. Od većih akcija postoji izbor tek za predizbornu skupštinu održanu u Daruvaru 2. veljače 1920. na kojoj su govorili dr. Barac i dr. Srkulj.³³ Mjesna organizacija u Brodu održala je predizborni sastanak 6. siječnja 1920. godine.³⁴

Iako je HZ imao najveći broj glasila u Slavoniji i zapadnom Srijemu, nije ih u većoj mjeri koristio tijekom predizbornog djelovanja.³⁵ Glasilo vukovarske mjesne organizacije *Novo doba* u nekoliko je članaka napalo tamošnje komuniste,³⁶ dok su mete napada osječkog *Hrvatskog lista* bili demokratski i komunisti.³⁷ Novogradiški je *Graničar* tek u jednom članku oštrije pisao protiv demokrata.³⁸

Rezultati izbora s nestrpljenjem su iščekivani, kako u redovima političkih stranaka, tako i u najširoj javnosti. U središtu pažnje bili su gradovi u kojima se i odvijao veći dio predizbornih aktivnosti. Optimizam u uspješan rezultat bio je posebno prisutan u zajedničara i demokrata. U kojoj je mjeri optimizam zajedničara bio opravdan, pokazuju rezultati izbora u gradovima i trgovištima.

U gradovima je HZ osvojio sljedeći broj mjesta u gradskim zastupstvi-
ma:³⁹

³¹ *Hrvatski list*, 18.1., 19.3.1920. Isti dan održana je predizborna skupština u Donjem gradu na kojoj su govorili dr. Papratović i učitelj Bratoljub Šram.

³² Isto, 8.2.1920. Mjesna organizacija je održala 29.2.1920. sastanak na kojem je izabran odbor organizacije te je zaključeno da se ide samostalno u izbore (*Hrvatski list*, 9.3.1920.).

³³ *Hrvatski list*, 8.2.1920. Demokratski su ometali govornike u njihovu izlaganju.

³⁴ *Hrvat*, 11.1.1920.

³⁵ Demokratski su u predizborno razdoblje ušli s pet glasila, komunisti su imali četiri, a radikalni i klerikalci po jedno glasilo.

³⁶ "Ne titrajte sa sirotinjom" (*Novo doba*, 20.12.1919.); "Uloga proletarijata" (Isto, 3.1.1920.); "Demokrate i komunisti" (Isto, 14.1.1920.).

³⁷ "Što hoće naši komunisti" (*Hrvatski list*, 15. i 25.1.1920.); "Dokazan švindl" (Isto, 6.3.1920.).

³⁸ U članku pod naslovom "Izbor" napada se "siloviti režim demokrata" i traži jamstvo da se nikada neće ponoviti "doba silovite vlade kakova je bila Pribičevićeva" (*Graničar*, 3.4.1920.).

³⁹ *Jug*, 12.3.1920., *Hrvatska obrana*, 12.3.1920.; A. Milušić, n. dj., 283.-284. U Brodu su demokratski i socijaldemokratski sudjelovali u izborima sa zajedničkom listom. Sva tri mandata pripala su demokratima; *Narodna volja*, 17.3.1920., *Radnička straža*, 20.3.1920.

Grad	Birano zastupnika	HZ	HPS	HPSS	SRPJ(k)	DZ	RS	SDS HiS	Žido-vi	Izvan strana-ka	Uži iz- bor
Brod na Savi	24	3	3		15	3					
Osijek ⁴⁰	40	7	3		20	6	4				
Slavonska Požega ⁴¹	24	2	6		8	5		3			
Vukovar	24	8			12		4				
UKUPNO	112	20	12		55	14	8	3			

U trgovištima je HZ ostvario sljedeći rezultat:⁴²

Trgovište	Birano zastupnika	HZ	HPS	HPSS	SRPJ(k)	DZ	RS	SDS HiS	Žido-vi	Izvan strana-ka	Uži iz- bor
Daruvar	14	6			2	3		2	1		
Donji Miholjac	18	7			3	3				5	
Đakovo	18	6	5		4	3					
Grubišno Polje	18					18					
Ilok	18	13				1	2	2			
Našice	24		13		6					3	2
Nova Gradiška	18	12				4	2				
Novska	14			8	2					4	
Pakrac	12	3			4					5	
Podravska Slatina	24	11		3		10					
Šid	18				8		5	5			
Valpovo	18				18						
Vinkovci	18	3	2		9			2	2		
Virovitica	24	6			13					5	
Županja	12	5			5					2	
UKUPNO	268	72	20	11	74	42	9	11	3	24	2

U gradovima i trgovištima, odnosno u 19 kotarskih središta Slavonije i zapadnog Srijema od ukupno 380 zastupničkih mjesta HZ je u gradskim i općinskim zastupstvima osvojio 92 mjesta odnosno 23,4 posto ukupnih mjesta. Više mjesta osvojio je samo SRPJ(k) - 129, odnosno 34 posto.

⁴⁰ U izborima za osječko gradsko zastupstvo sudjelovali su sa zajedničkom listom trgovci i obrtnici te s posebnom listom kućevlasnici. Na spomenutim listama svoje su kandidate imali demokrati, zajedničari, klerikalci te radikali. Demokrati su uspjeli svoje kandidate "progurati" na najviša mjesta tako da su s trgovačko-obrtničke liste izabrana trojica demokrata, a s liste kućevlasnika jedan demokrat.

⁴¹ Budući da pristaše HZ-a i HPS-a nisu uspjeli osnovati stranačke organizacije istupili su zajednički s listom Neovisnog građanstva. HPS je dobio šest, a HZ tri mjesta u zastupstvu. (*Narodna volja*, 17.3.1920.).

⁴² HDA, PrZV 6-14, 10096-1725/20, k. 988/78; UoZV VI-5, 34501/20, k. 4749.

Rezultat postignut u gradovima predstavljao je veliko razočarenje za zajedničare, ponajprije u Osijeku i Vukovaru, a zatim u Brodu. Iako su znali da komunisti imaju jak utjecaj na radništvo u spomenutim gradovima nisu mogli pretpostaviti da će biti izražen tako velikim brojem osvojenih mjesta u gradskim zastupstvima.

U 15 trgovišta zajedničari su ostvarili znatno bolji rezultate negoli u gradovima. Oni su pobijedili u šest trgovišta, komunisti u četiri, demokrati, radićevci i klerikalci u jednom, dok je u Pakracu najveći broj općinskih zastupnika bio politički neopredijeljen. U Županji su zajedničari osvojili isti broj mjesta kao i komunisti i uz njih bili najjača stranka u općinskom zastupstvu.

HZ je imao uspjeha i u borbi za seoske općine. I nepotpuni podaci pokazuju kako su zajedničari osvojili više mjesta u seoskim odborima od HPSS-a, odnosno HPS-a. U zapadnom Srijemu, u iločkom kotaru HZ je osvojio najveći broj mjesta u selima u kojima je hrvatsko stanovništvo bilo u većini.⁴³ I u vinkovačkom kotaru zajedničari su osvojili najveći broj mjesta u seoskim općinama (53) dok je HPS osvojio 25 mjesta.⁴⁴ U županjskom kotaru, najjačem uporištu radićevaca u ovom dijelu Hrvatske zajedničari su osvojili 47, a radićevci 44 odbornička mjesta.⁴⁵ U Virovitičkoj županiji HZ je osvojio veći broj mjesta u seoskim općinama od HPSS-a odnosno HPS-a u donjomiholjačkom, slatinskom te valpovačkom kotaru.⁴⁶ U Požeškoj županiji zajedničari su osvojili najveći broj mjesta u seoskim općinama u daruvarskom kotaru, u broskom su bili drugi iza HPS-a, dok je u novljanskom kotaru najuspješniji bio HPSS.⁴⁷

Kada govorimo o izbornim rezultatima u gradovima i trgovištima te seoskim općinama treba upozoriti na jednu značajnu činjenicu, a radi se u znatnom broju izabranih odbornika koji se nisu politički opredijelili. Taj se postotak kreće u Virovitičkoj županiji od minimalnih 15 posto u kotaru Valpovo pa do čak 45 posto u kotaru Donji Miholjac.⁴⁸ U Požeškoj županiji, u novljanskom kotaru politički neopredijeljenih odbornika bilo je 33 posto, a u daruvar-

⁴³ Isto. U Šaregradu je osvojeno svih 12, u Neštinu osam od ukupno 12 odborničkih mjesta.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto. U Štitaru zajedničari su osvojili svih 12 mjesta u općinskom odboru te po 11 od ukupno 12 u Soljanima i Vrbanji.

⁴⁶ Isto. Radićevci su bili uspješniji od zajedničara i klerikalaca u našičkom i virovitičkom kotaru, dok je HPS nadmoćno pobijedio u đakovačkom kotaru osvojivši 81 od ukupno 234 odbornička mjesta. Zajedničari su osvojili 33 mjesta.

⁴⁷ HDA, UOZV VI-5, 34501/20, k. 4749, PrZV 6-14, 10096-1725/(20, k. 988/78. U daruvarskom kotaru od 164 odbornička mjesta HZ je osvojio 37, HPSS dva, dok je u broskom od 222 mjesta HPS osvojio 105, HZ 45, HPSS 40 odborničkih mjesta. U novljanskom kotaru od ukupno 106 odborničkih mjesta HPSS je osvojio 23, zajedničari dva te HPS jedno mjesto.

⁴⁸ U đakovačkom kotaru broj politički neopredijeljenih odbornika iznosio je 17 posto, u virovitičkom i osječkom 33 posto, a u slatinskom i našičkom kotaru 35 posto. (HDA, PrZV 6-14, 10096-1725/20, k. 988/78.).

skom 37,5 posto.⁴⁹ U kotarima zapadnog dijela Srijemske županije politički neopredijeljenih odbornika najmanje je bilo u šidskom kotaru 8,6 posto, oko 10 posto u iločkom dok je puno više bilo u županjskom kotaru - 28,5 posto te vinkovačkom 23 posto.⁵⁰

Kako su izborne rezultate komentirala zajedničarska glasila? Osječki *Hrvatski list* zapitao se kako je bilo moguće da komunisti osvoje toliki broj mandata u Osijeku pa odgovarajući na pitanje konstatira kako je Osijeku najstarija politička organizacija bila "kroz trideset zadnjih godina Socijalistička stranka koja se je ogromnim dijelom uslijed posljedica rata i ruskog boljševizma preobratala u otvoreni komunizam". Bijeda i siromaštvo najširih slojeva stanovništva uz demokratsku strahovladu pridonijeli su neraspoloženju radništva prema građanskom sloju. Nesloga koja je vladala u građanskim redovima onemogućila je građanske stranke da se upuste u borbu s komunistima.⁵¹

Za uspjeh komunista vukovarski je *Srijem* optužio građane njemačke i mađarske nacionalnosti koji su izgubivši vlast u novoj državi glasovali za komuniste.⁵²

Novogradiški *Graničar* bio je zadovoljan ostvarenim rezultatom. "Svato je znao da ovaj izbor znači borbu protiv 'demokratizma' borbu proti onoj demokratskoj politici koja je kroz godinu dana vodila državu i narod sve niže, borbu proti demokratskih metoda sile i korupcije".⁵³

Na stranicama *Hrvatskog lista* i *Srijema* izostale su obuhvatnije ocjene rezultata izbora koji je HZ ostvario u Slavoniji i zapadnom Srijemu.

Aktivnost Hrvatske zajednice tijekom proljeća i ljeta 1920. godine

Konstituiranje gradskih zastupstva, posebno kad je riječ o Osijeku i Vukovaru, u kojima su komunisti osvojili polovicu mjesta, a drugu polovicu građanske stranke, iščekivano je s iznimnim zanimanjem među građanstvom.

Konstituirajuća sjednica gradskog zastupstva u Osijeku održana je 16. ožujka 1920. godine. Bio je prisutan podžupan Virovitičke županije Juraj Virag-Drašković. U središtu pažnje bio je izbor gradonačelnika. Prilikom sastavljanja kandidatske listet podžupan je otklonio svaku mogućnost da na njoj bude i kandidat SRPJ(k). Kandidat HZ-a bio je dr. Vjekoslav Hengl dok su dr. Ivan Neubauer te župnik Franjo Füringer bili kandidati HPS-a. Prilikom prvog, a zatim i drugog glasovanja niti jedan kandidat nije dobio potreban broj

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ *Hrvatski list*, 14.3.1920., članak "Nakon gradskih izbora". Uprava osječke organizacije HPS-a nije krilo zluрадost zbog neuspjeha zajedničara koji su u izborima za Gradsko zastupstvo doživjeli "smrtnu osudu". Zajedničari su se nastojali svima prilagoditi pa je ta njihova diplomacija završila s finalom: 7 od 40! (*Hrvatska obrana*, 14.3.1920., članak "U komunističkom Osijeku").

⁵² *Srijem*, 24. i 27.3.1920., članak "Malo računa posle izbora".

⁵³ *Graničar*, 10.4.1920.

glasova, budući da su komunisti u znak protesta predali prazne listiće. U užem izboru dr. Hengl je dobio 18, a dr. Neubauer jedan glas pa je tako zajedničar postao osječki gradonačelnik.⁵⁴

Na konstituirajućoj sjednici gradskog zastupstva u Vukovaru održanoj 24. ožujka 1920. veliki župan onemogućio je da među kandidatima za gradonačelnika bude i komunist. Za gradonačelnika je izabran zajedničar Ivan Türk, a za zamjenika radikal Nikola Bingulac.⁵⁵

Zajedničari su kratko vrijeme bili na čelu osječke gradske uprave. Nakon poništenja mandata zastupnicima komunistima koji su položili prisegu uz tzv. "ogradu" u zastupstvo ulaze njihovi zamjenici koji polažu propisanu prisegu. Prilikom izbora gradonačelnika uz komuniste prazne listiće predaju i radikali tako da gradonačelnik nije izabran, a gradsko je zastupstvo raspušteno.⁵⁶ Niti nakon drugih izbora održanih 2. srpnja 1920. godine⁵⁷ na kojima je HZ osvojio deset mjesta u Gradskom zastupstvu, koliko su osvojili i radikali, nije izabran gradonačelnik.⁵⁸ Nova je sjednica održana tek 21. listopada na kojoj je za gradonačelnika izabran kandidat HZ-a dr. Hengl.⁵⁹

U nastojanju da onemoguće djelovanje komunista u vukovarskom gradskom zastupstvu gradonačelnik Türk podnio je ostavku 28. travnja 1920. godine, a isto su učinili zastupnici zajedničari i radikali uz punu naklonost vlasti prema njihovom postupku.⁶⁰

Novi izbori za gradsko zastupstvo u Vukovaru održani su 27. srpnja. HZ osvaja 5 mjesta, jedno manje u odnosu na prve izbore, dok KPJ osvaja 13 mjesta, radikali 4, te Židovi i zemljoradnici po jedno mjesto.⁶¹ Ponovni uspjeh komunista još je više razestio zajedničare i radikale. Na konstituirajućoj sjednici gradskog zastupstva HZ podnosi žalbu na rezultat izbora navodeći kako je je-

⁵⁴ Povijesni arhiv Osijek, Skupštinski zapisnik od 16.3.1920. Za zamjenika gradonačelnika izabran je komunist Ladislav Kordić koji je protestirao protiv onemogućavanja SRPJ(k) da na čelo gradske uprave dođe kandidat najjače stranke u zastupstvu.

⁵⁵ *Radnička straža*, 27.3.1920. Komunisti su bili onemogućeni da predlože svog kandidata za zamjenika gradonačelnika.

⁵⁶ *Hrvatski list*, 16.5.1920. Za vladinog komesara postavljen je banski savjetnik Svetozar Grubić.

⁵⁷ U Radikalnu stranku u Osijeku ušla je i Savićeva grupa s dva zastupnička mjesta pa su tako radikali s ukupno 12 zastupnika postali najjača stranka u zastupstvu (*Straža*, 6.7.1920.). Komunisti nisu sudjelovali u izborima.

⁵⁸ Nakon glasovanja dr. Hengl dobio je 18 glasova, radikal dr. Jovan Kockar 12 te demokrat ing. Dragutin Šaj tri glasa uz dva predana prazna listića. Kako niti jedan kandidat nije dobio potreban broj glasova vladin savjetnik Grubić odgodio je sjednicu s napomenom da će sazvati novu na kojoj će biti izabran gradonačelnik (*Jug*, 4.7.1920.).

⁵⁹ *Straža*, 27.10.1920. Radikali su kandidirali Aleksandra Božića, a HPS Pavu Wranku. Dr. Hengl je dobio 22 glasa.

⁶⁰ Josip Cazi, *Vukovar u klasnoj borbi*, str. 127.

⁶¹ *Srijem*, 28.7.1920. U prvim izborima nisu sudjelovali Židovi i zemljoradnici. Lošiji rezultat zajedničari su obrazložili slabim odazivom birača hrvatske nacionalnosti.

dan radnik glasovao dva puta. Žalba je rješavana više od tri mjeseca. Izbori su bili poništeni.⁶²

HZ sudjeluje u izborima za šest upražnjenih mjesta u gradskom zastupstvu u Slav. Požeži⁶³ te za 13 upražnjenih mjesta u virovitičkom općinskom zastupstvu nakon što su vlasti poništile mandate komunista. Uz zajedničare u izborima 2. rujna sudjeluje samo Radićev HPSS koji osvaja sedam, a HZ šest mandata.⁶⁴

U kojoj je mjeri HZ u radzoblju od općinskih izbora pa do početka jeseni radio na širenju svog utjecaja među hrvatskim seljaštvom, teško je reći. Dosađajna razina istraženosti arhivskih izvora ne upućuje na pozitivan odgovor. Da je HZ u Slavoniji i zapadnom Srijemu imao razloga da pojača utjecaj u redovima hrvatskog seljaka, pokazali su i rezultati općinskih izbora. Istaknuli smo da je znatan broj izabраниh općinskih odbornika bio politički neopredijeljen što je bio najbolji pokazatelj političkim strankama kako nisu bile dovoljno uvjerljive da tijekom predizborne borbe svojim političkim programima pridobiju njihovo povjerenje. Ne samo da zajedničari nisu poklonili pažnju tom trenutku, nego su, kako je to razvoj događaja u redovima hrvatskog seljaštva početkom jeseni pokazao, ostali potpuno po strani događaja. Naime, u kolovozu su započele raditi vojne komisije koje su za potrebe vojne evidencije trebale izvršiti žigosanje konja, popis tegleće marve i zaprežnih kola. Ova je mjera vojnih vlasti bila u Hrvatskoj i Slavoniji potpuno nepoznata. Nije ništa učinjeno kako bi vojne vlasti zajedno s civilnim objasnile seljacima o čemu je riječ. Vlasti su uvidjele pogrešku, nastojeći ispraviti propušteno, no bez većeg uspjeha.

Nezadovoljstvo hrvatskog seljaštva zbog otpočinjanja rada vojnih komisija na najbolji su mogući način iskoristili pristaše Radićeva HPSS-a za daljnje jačanje svog utjecaja u njegovim redovima.⁶⁵ Iako su izvještaji o radu vojnih komisija upozoravali na nezadovoljstvo među hrvatskim seljaštvom, nije nigdje došlo do incidenata. Tako je bilo do 2. rujna 1920. kada su na krajnjem sjeverozapadu Slavonije, u Velikom Grdevcu (kotar Grubišno Polje), otpočeli neredi koji su bili uvod u seljačku pobunu u Bjelovarsko-križevačkoj, Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji.⁶⁶

⁶² *Radnička straža*, 28.11.1920. Novi su izbori održani u srpnju 1921.

⁶³ *Pučka sloboda*, 24.7.1920. Zajedničari su osvojili samo jedan mandat, demokrati i klerikalci po dva te obrtnici jedan mandat.

⁶⁴ *Slobodni dom*, 29.9.1920. U novom zastupstvu HZ je imao 12, HPSS sedam, dok je pet zastupnika bilo stranački neopredijeljeno.

⁶⁵ HDA, PrZV 6-14, 14910/20, k. 984. Pod utjecajem propagandnog rada HPSS-a seljaci su odbijali privesti konje, zaprežna kola te tegleću marvu pred vojne komisije. Situacija se pogoršala u istočnom dijelu brodske kotare, u općini Velika Kapanica te u selima Požeške kotline. Vijesti o događajima u Velikoj Kapanici brzo su se proširile po selima susjednoga županijskog kotara.

⁶⁶ Opširnije o ovim događajima: B. Hrabak, "Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine", *Zbornik HHS 10/73.*, str. 51.

U kojoj se mjeri izostajanje djelovanja na širenju i jačanju utjecaja među hrvatskim seljaštvom u Slavoniji i zapadnom Srijemu negativno odrazilo na položaj stranke na političkoj sceni, najbolje je pokazao udio u izborima za Ustavotvornu skupštinu, odnosno ostvareni rezultat.

Hrvatska zajednica u izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine

Raspisivanje izbora za Ustavotvornu skupštinu dalo je novi impuls političkim odnosima u Hrvatskoj i Slavoniji. Važnost što su ih izbori imali za svačku stranku koja je odlučila u njima sudjelovati, zahatijevali su punu angažiranost, počevši od uprave stranke pa do mjesne organizacije kao najvažnijeg čimbenika za provođenje svih aktivnosti na terenu. Kada je riječ o mreži organizacija HZ-a u Slavoniji i zapadnom Srijemu uoči predizborne borbe, treba reći da je ona bila dobra. Naime, u svim gradovima i gotovo svim trgovištima HZ je imao mjesne organizacije. Iako je teško bilo što određenije reći o mreži seoskih organizacija, neki podaci pokazuju kako je najpovoljnija situacija bila u zapadnom Srijemu.⁶⁷

Uprava HZ-a bila je svjesna činjenice da će najveći dio odgovornosti za uspješno obavljanje predizbornih aktivnosti snositi najveće, odnosno najbolje organizirane mjesne organizacije. Kada je riječ o tim najbolje organiziranim mjesnim organizacijama u Slavoniji i zapadnom Srijemu stranačka uprava u Zagrebu zasigurno nije mogla biti zadovoljna njihovim brojem i razmještajem. Najpovoljnija je bila situacija u zapadnom dijelu Srijemske županije. Uz vukovarsku kako najjaču dobro su organizirane i organizacije u Vinkovcima, zatim Iloku te susjednom Šarengradu. U šidskom je kotaru najjače stranačko uporište bila organizacija u Kukujevcima. I u selima, napose općinskim središtima HZ je imao mjesne organizacije. U županjskom kotaru treba spomenuti organizacije u Štitaru, Soljanima, Vrbanji te kotarskom središtu Županji, u vinkovačkom kotaru organizacije u Nijemcima, Novom Selu, Privlaci te Orioliku. I u vukovarskom je kotaru HZ imao mjesne organizacije u općinskim središtima kao npr. u Antinu, Berku, Bogdanovcima, Ceriću, Lovasu, Nuštru i Slakovcima.

U Virovitičkoj županiji HZ je imao ravnomjerno raspoređene organizacije od istočnog dijela gdje je bila i najjača mjesna organizacija u županiji, ona u Osijeku, pa do zapada gdje je bila virovitička mjesna organizacija. Ove dvije stranačke organizacije svojim članstvom, organiziranošću te kvalitativnim sastavom, što se u prvom redu odnosi na osječku organizaciju, znatno su odskakale od ostalih organizacija u kotarskim središtima kao npr. u Valpovu, Donjem Miholjcu, Našicama i Podravskoj Slatini. Na jugoistočnom dijelu žu-

⁶⁷ Na županjsku konferenciju održanu 26. rujna u Vukovaru delegate je odaslalo 16 seoskih organizacija iz vinkovačkog, županjskog, vukovarskog, iločkog i šidskog kotara, dok se 14 organizacija ispričalo zbog nedolaska delegata (*Hrvat*, 29.9.1920.).

panije HZ je imao jako uporište u Đakovu. Tamošnja organizacija predvođena Draganom Devčićem bila je inicijator svih aktivnosti u Đakovštini.

U Požeškoj županiji HZ je imao znatno užu mrežu stranačkih organizacija, negoli je to bio slučaj u Virovitičkoj te zapadnom dijelu Srijemske županije. Niti novogradiška niti brodska organizacija nisu bile na razini vukovarske, a osječke pogotovo. Požeška je organizacija osnovana vrlo kasno što se i te kako odrazilo na organizaciju pristaša u Požeškoj kotlini.

Na početku predizborne aktivnosti prvo su održane županijske skupštine na kojima su bili delegati organizacija s područja županije. Najvažnija točka dnevnog reda bila je rasprava o predloženim kandidatima za stranačku listu te usvajanje županijske kandidatske liste. Na županijske skupštine uprava stranke iz Zagreba delegira najpoznatije ličnosti, kao što su ban dr. Matko Laginja, dr. Ivan Lorković, dr. Fran Barac, dr. Stjepan Srkulj, dr. Ladislav Polić itd. Nakon županijskih skupština otpočinje zapravo predizborna djelatnost tijekom koje se održavaju brojni sastanci i predizborne skupštine na kojima su glavni govornici nosioci kandidatskih lista. Tijekom predizbornog razdoblja osnovane su i nove strančke organizacije u većim selima, ponajprije općinskim centrima.

Tijekom predizborne borbe HZ nije u Slavoniji i zapadnom Srijemu u većoj mjeri koristio svoja glasila. Tek nekoliko članaka u osječkom *Hrvatskom listu* te vukovarskom *Srijemu* bilo je premalo s obzirom na važnost izbora. Stranački kandidati koji su govorili na predizbornim skupštinama nisu pokazali neku veću oštrinu prema političkim protivnicima. Tijekom predizbornog razdoblja nije bilo fizičkih napada na kandidate HZ-a niti je zabilježena bilo kakva incidentna situacija.⁶⁸

Najveću županijsku skupštinu HZ je održao u Osijeku 29. listopada. Na skupštini su govorili ban Laginja, dr. Lorković i Kerubin Šegvić. Na kraju skupštine prihvaćena je kandidatska lista za Virovitičku županiju s nosiocem dr. Laginjom.⁶⁹

Poslije osječke skupštine održana je još jedna predizborna skupština u istočnom dijelu županije i to u Đakovu, neposredno pred izbore, 21. studenoga. Skupštinu treba promotriti u nešto širem kontekstu odmjeravanja snaga između HZ-a i HPS-a, kako u samom Đakovu tako i u Đakovštini. Đakovo, sjedište biskupije, kao i cijeli kotar bilo je najjače uporište HPS-a u Slavoniji. Rezultati općinskih izbora pokazali su kako im je najopasniji protivnik HZ koji je

---

⁶⁸ HDA, PrZV 6-14, 1877/20, k. 965. U izvještaju ZV krajem listopada veliki župan Virovitičke županije ističe kako predizborna aktivnost teče bez incidenata.

⁶⁹ Pred tisuću pristaša, najvećim dijelom iz Osijeka, Šegvić je govorio o centralističkoj politici koja se provodi u državi od njezina nastanka, dok su dr. Laginja i dr. Lorković govorili o odnosima u državi te njezinom vanjskom položaju. Poslije nosioca liste dr. Laginje i drugog na listi Šegvića slijede kao treći dr. Hengl, osječki gradonačelnik, četvrti Ivan Novoselić, seljak iz Habjanovaca (kotar Valpovo), peti Ivan Plevnik, tiskarski obrtnik iz Virovitice, te kao šesti Dragan Devčić, svratištar iz Đakova. Kao kandidat s posebnim uvjetima na listi je kao deveti bio dr. Josip Antoš, odvjetnik iz Virovitice (*Hrvat*, 3.11.1920.).

u đakovačkom općinskom zastupstvu imao 6, a HPS 5 zastupnika. HPS nije se mirio takvim odnosom snaga u samom Đakovu pa su upravo predstojeći izbori bili najbolja prilika da pokažu kako su oni najjača stranka u općinskom središtvu, odnosno u kotaru. Imajući u vidu spomenute činjenice, ne začuđuje da je predizborna skupština HZ-a izazvala veliko zanimanje u cijeloj Đakovštini. Glavni je govornik bio ban Laginja koji je između ostalog istaknuo "pogodnost federativnog uređenja države za narod s jedne i države s druge strane" napomenuvši kako je za HZ monarhija "gotova stvar i mi u nju nećemo da diramo".⁷⁰

U zapadnom dijelu županije najvažnija predizborna manifestacija bila je predizborna skupština u Virovitici održana 14. listopada na kojoj je govorio Kerubin Šegvić.⁷¹ Predizborna skupština održana je i u Našicama 26. listopada i u Đakovu 4. studenog.⁷² Predizborni sastanci održani su i u valpovačkom i donjomiholjačkom kotaru.⁷³ Predizborno je razdoblje iskorišteno i za osnivanje novih stranačkih organizacija u valpovačkom, našičkom i slatinskom kotaru.⁷⁴

Predizborna aktivnost HZ-a u Požeškoj županiji bila je slabijeg intenziteta nego u Virovitičkoj županiji, o čemu govori i manji broj podataka. Najaktivnija ličnost bio je dr. Stjepan Srkulj, profesor iz Zagreba, nosilac kandidatske liste koji govori na skupštinama i sastancima u kotarskim središtima, ali i u selima. Najveća predizborna manifestacija u Požeškoj županiji bila je predizborna skupština održana u Brodu 7. studenoga na kojoj je govorio dr. Srkulj. "Oduševljenje naroda bilo je veliko", pisao je zagrebački *Hrvat* te je odlučeno da se svim raspoloživim sredstvima podupre predizborna aktivnost HZ-a u županiji.⁷⁵

Predizborna aktivnost u zapadnom Srijemu započela je županijskom skupštinom održanom u Vukovaru 26. rujna na koju je delegate odaslalo 19 organizacija iz županije.⁷⁶ O stranačkom programu, federalnom uređenju države te izbornom zakonu govorili su dr. Barac, Šegvić i Ivica Peršić.⁷⁷ Od župa-

⁷⁰ *Hrvat*, 23.11.1920. Govorili su i Šegvić i dr. Papratović.

⁷¹ Isto. 18.10.1920. U središtu Šegvićeva govora bio je stranački program i politički odnosi u državi. Dan kasnije Šegvić je održao skupštinu u Suhopolju i Cabuni.

⁷² *Hrvat*, 30.10.1920., *Sloga*, 6.11.1920.

⁷³ U Bizovcu je predizborna skupština održana 24. listopada. Polovicom studenoga predizborne je sastanke u valpovačkom kotaru održao dr. Lorković (*Hrvat*, 6., 18. i 23.11.1920.).

⁷⁴ Organizacije su osnovane u Habjanovcima (19.9.), Brodancima (valpovački kotar), Feričancima 24.10. te Orahovici 15.11. (našički kotar). (*Hrvat*, 29.9., 6., 13. i 20.11.1920.).

⁷⁵ *Hrvat*, 8.11.1920.

⁷⁶ *Srijem*, 29.9.1920. Uz delegate vukovarske mjesne organizacije na skupštini su bili delegati iz sela vukovarskog kotara: Antina, Berka, Bogdanovaca, Cerića, Lovasa i Nuštra. Iz vinkovačkog kotara bili su prisutni delegati mjesnih organizacija iz Vinkovaca, Cerne, Nijemaca, Novog Sela, Oriolika, Privlake, Rokovaca i Slakovaca. Iz županjskog kotara prisutni su bili delegati iz Županje, Bošnjaka, Štitara i Vrbanje. (*Hrvat*, 29.9.1920.).

⁷⁷ *Srijem*, 29.9.1920. Na skupštini je prihvaćena kandidatska lista za Srijemsku županiju čiji je nosilac bio Mato Leaković, seljak iz Bošnjaka, županjski kotar. Od 11 kandidata s

nijske skupštine pa do pred kraj listopada nema podataka o predizbornoj aktivnosti HZ-a u zapadnom Srijemu.⁷⁸ Početkom studenoga predizborna se aktivnost počinje intenzivirati. Dr. Barac održava sastanke u vinkovačkom i županjskom kotaru.⁷⁹ U drugoj polovici studenoga održavaju se predizborni sastanci u vukovarskom, vinkovačkom te županjskom kotaru. U tom se radu posebno ističe dr. Rotkvić, središnja ličnost vukovarske mjesne organizacije. Govori na sastanku mjesne organizacije u Vukovaru 19. studenoga, 20. i 21. studenoga održava predizborne sastanke u Slakovcima, Iloku, Nijemcima i Prilacima te 22. studenoga u Vinkovcima.⁸⁰

Tijekom predizbornog razdoblja HZ je u Slavoniji i zapadnom Srijemu imao na raspolaganju sedam glasila. Pisana je riječ bila malo zastupljena. Izostali su članci o kretanju predizborne aktivnosti npr. za područje županija, o osnovnim obilježjima predizborne borbe, izgledima kako HZ-a tako i najopasnijih konkurenata itd. I ono malo članaka objavljenih u prvom redu u osječkom *Hrvatskom listu* te vukovarskom *Srijemu* odnosilo se na lokalne događaje. Tako je *Hrvatski list* u najvećem broju članaka napao demokrate, što i ne iznenađuje s obzirom na njihove međusobne odnose, napose u Osijeku. Da spomenemo nekoliko članaka u kojima se govori o protuhrvatskom djelovanju demokrata: "Uzaludno naprezanje", "Što su do danas radili demokrati", "Ljudi i ideje", "Demokratski denuncijanti" itd.⁸¹ Dan prije izbora objavljen je članak "Konstruktivna snaga Hrvatske zajednice" u kojem se napada Demokratska stranka zbog cjelokupne dotadašnje politike kojom su najviše bili pogođeni Hrvati. Napada se i Radićev HPSS zbog zavaravanja hrvatskog seljaštva republikanstvom, ukidanjem poreza, vojske itd., te HPS koji je svojom politikom unio u hrvatski narod "neslogu i pometnju".⁸²

Vukovarski je *Srijem* uoči izbora objavio članak "Ili rat ili služinstvo ili federaciju" u kojem upozorava kako demokrati i klerikalci "pripremaju Hrvatima služinstvo", dok komunisti, radićevci i frankovci donose revoluciju, rat i krv. U takvoj situaciji treba povjerenje dati Hrvatskoj zajednici koja se bori za federaciju "odnosno slobodu i ravnopravnost Hrvata, red i blagostanje čitavog naroda".⁸³

---

općim uvjetima šest je bilo iz kotara zapadnog Srijema što najbolje govori o snazi HZ-a upravo u zapadnom dijelu županije.

⁷⁸ Mjesna organizacija u Vrbanji održala je predizborni sastanak 27. listopada na kojem je bilo oko 300 mještana (*Hrvat*, 5.11.1920.).

⁷⁹ Održao je sastanke u Vodincima, Mikanovcima i Rokovcima (vinkovački kotar) te u Gundincima (županjski kotar) te je tom prilikom osnovana mjesna organizacija. Održao je sastanke u Županji i okolnim selima (*Hrvat*, 6. 11. 1920.).

⁸⁰ *Srijem*, 24. 11. 1920. Istovremeno je Mato Leaković, nosilac kandidatske liste zajedno s kandidatom Martinom Krekmanom održao sastanke u Županji, Babinoj Gredi i Soljanima.

⁸¹ *Hrvatski list*, 7., 9., 11. i 20.11.1920.

⁸² Isto, 27.11.1920.

⁸³ *Srijem*, 24.11.1920.

U izborima 28. studenoga 1920. u Virovitičkoj, Požeškoj i Srijemskoj županiji rezultat je bio sljedeći:⁸⁴

Politička stranka	Županija Virovitička		Županija Požeška		Županija Srijemska	
	br. glasova	br. mandata	br. glasova	br. mandata	br. glasova	br. mandata
HPSS	9629	3	23149	5	9882	3
HZ	4446	1	1970	-	4333	1
HPS	3301	1	1503	-	2975	1
HSP	-	-	400	-	-	-
RS	5188	1	3348	1	25658	7
DS	4185	1	7754	2	3879	1
ZS	1137	-	247	-	1075	-
KPJ	6465	2	3842	1	5575	1
SDSJ	627	-	-	-	2757	-

U izborima 28. studenoga 1920. HZ je u Slavoniji i zapadnom Srijemu doživio poraz. U Virovitičkoj županiji zajedničari su po broju osvojenih glasova bili četvrti što je bilo dostatno za jedno od ukupno devet zastupničkih mjesta koliko je u županiji birano. U Požeškoj županiji HZ je po broju osvojenih glasova bio peti i nije osvojio niti jedno zastupničko mjesto. U Srijemskoj županiji, zahvaljujući odvojenim glasovima upravo u njezinom zapadnom dijelu, HZ je od ukupno 14 osvojio 1 zastupničko mjesto.⁸⁵

Rezultat izbora nedvosmisleno je pokazao kako osloncem na relativno usku bazu u gradovima i trgovištima HZ nije mogao izboriti povoljniji izborni rezultat. Bez djelomične potpore najbrojnijeg dijela izbornog tijela koje je činilo hrvatsko seljaštvo bilo je iluzorno očekivati povoljniji rezultat. Svojim političkim programom HZ nije niti jednog trenutka tijekom predizborne borbe predstavljao opasnijeg političkog protivnika Radićevu HPSS-u u borbi za konačno dobivanje povjerenja najbrojnijeg dijela hrvatskog seljaštva.

Neuspjeh u izborima teško je pogodio članstvo i pristaše, napose u najvećim stranačkim organizacijama u ovom dijelu Hrvatske kao što su to bile osječka, vukovarska, virovitička i druge. Uprava npr. osječke organizacije teško se mirila porazom jer je upravo u njegovim redovima prevladavao naglašeni optimizam u povoljan izborni rezultat.⁸⁶ Koliko je izborni poraz teško pogodio osječke zajedničare najbolje se moglo vidjeti iz izvještavanja njihova

⁸⁴ Statistički pregled izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 28. studenoga 1920., Beograd 1921.

⁸⁵ U Srijemskoj županiji HZ je osvojio 4.333 glasa od čega je u kotarima zapadnog Srijema (Ilok, Šid, Vinkovci, Vukovar, Županja) osvojeno 2.946 glasova, odnosno 68 posto od ukupnog broja osvojenih glasova u Srijemskoj županiji.

⁸⁶ *Hrvatski list*, 26.11.1920., članak "Perspektive pred izbore".

glasila nakon izbora. Očekivalo se da će *Hrvatski list* prvo dati ocjenu izbornog rezultata HZ-a što se, međutim, nije dogodilo. Prvi komentar odnosio se na demokrate i njihov centralizam koji je u izborima "posve skrahirao". Riječ je, dakako, o Virovitičkoj županiji u kojoj su demokrati osvojili jedan mandat kao i zajedničari.⁸⁷ Nekoliko dana kasnije objavljen je članak u kojem se upozorava kako je u izborima skrahirala politika HPS-a, odnosno "politički centralizam".⁸⁸ U sumornoj atmosferi izbornih poraza *Hrvatski list* našao je utjehu u činjenici da je lista HZ-a dobila najveći broj glasova u Osijeku.⁸⁹

Vukovarski *Srijem* također nije mogao skriti razočarenje izbornim rezultatom u Srijemskoj županiji u kojoj je predviđeno osvajanje četiri mandata. Razloge neuspjehu pronalaze u hrvatskom seljaku koji je napustio zajedničarske redove ne mogavši odoljeti obećanjima "Radićevih korteša".⁹⁰ U sličnom tonu pisalo je i glasilo požeške organizacije *Hrvatski narod* prozivajući hrvatskog seljaka kao krivca za poraz zajedničara. Zaluden parolama o republici i protiv gospode "i ludim jednim fanatizmom" naprosto je poletio u redove HPSS-a.⁹¹

Glasilo mjesne organizacije u Novoj Gradiški *Graničar* bilo je kratko i precizno u ocjeni izbornog rezultata: "Poraz Hrvatske zajednice i ostalih hrvatskih građanskih stranaka bio je za svakog, koji ima zdrave oči za politički život već unapred siguran. Mi smo ga naročito predviđali, pak tečajem čitave izborne borbe nismo ni jednom riječju kazali da Hrvatska zajednica u izbornoj borbi dobro stoji".⁹²

Zaključak

Odmah nakon osnivanja uprava HZ-a počinje raditi na formiranju stranačkih organizacija u Slavoniji i zapadnom Srijemu. U vremenskom razdoblju od sredine ljeta 1919. pa do kraja veljače 1920. godine formirana je mreža stranačkih organizacija koja je pokrivala najveći dio Slavonije i zapadnog Srijema. U svim gradovima osim Slav. Požege te u najvećem broju trgovišta osnovane su mjesne organizacije. Stranačka uprava u Zagrebu mogla je biti zadovoljna obavljenim poslom, jer je u gotovo svim kotarskim središtima imala mjesnu organizaciju kao nosioca svih stranačkih djelatnosti u kotaru. Neke od osnovanih organizacija HZ-a kao što su osječka te vukovarska spadale su među najjače u Hrvatskoj. Vrlo rano su najjače mjesne organizacije pokrenule svoja glasila, a do sredine ljeta HZ je u ovom dijelu Hrvatske imao sedam glasila.

⁸⁷ Isto, 1.12.1920. "Ono malo demokrata" što su osvojili mandate u Hrvatskoj i Slavoniji po mišljenju *Hrvatskog lista* rezultat je "bezdušne kortešacije oko agrarne reforme".

⁸⁸ Isto, 4.12.1920., članak "Pal' na bojištu-politički klerikalizam".

⁸⁹ Isto, 29. 11. i 5. 12. 1920.

⁹⁰ *Srijem*, 11. 12. 1920.

⁹¹ *Hrvatski narod*, 2.12.1920.

⁹² *Graničar*, 4.12.1920.

Raspisivanje općinskih izbora bilo je nesumnjivo važan ispit za HZ kada je u punoj mjeri trebala doći do izražaja dostignuta razina izgrađenosti mreže stranačkih organizacija te ostvaren utjecaj na stanovništvo u gradovima i trgovištima te seoskim općinama. Iz izbora je HZ u Slavoniji i zapadnom Srijemu izašao kao najjača građanska stranka potvrdivši svoj utjecaj na znatan dio hrvatskog pučanstva u gradovima i trgovištima te nekim seoskim općinama. Izborni su rezultati pokazali kako je znatan dio hrvatskog seljaštva ostao politički neopredijeljen. Borba za dobivanje njegova povjerenja bila je jedan od primarnih zadataka za hrvatske građanske stranke.

Događaji u redovima hrvatskog seljaštva tijekom ljeta 1920. godine najneposrednije su vezani za rad vojnih komisija, što je pridonijelo daljnjem nezadovoljstvu, a to je na najbolji način iskoristio Radićev HPSS. Za razliku od zajedničara koji su ostali po strani događaja, radićevci su kontinuiranim i dobro osmišljenim propagandnim djelovanjem ojačali svoj utjecaj u hrvatskom seljaštvu. Ne mogavši niti jednog trenutka političkim programom tijekom predizborne borbe za izbore za Ustavotvornu skupštinu ozbiljnije konkurirati HPSS-u u njegovoj borbi za definitivno pridobivanje hrvatskog seljaštva, HZ je, ostavši upravo bez potpore seljaštva, kao najbrojnijeg dijela izbornog tijela, izašao iz izbora kao gubitnik.

S U M M A R Y

CROATIAN UNION (HRVATSKA ZAJEDNICA) IN THE POLITICAL LIFE OF SLAVONIA, SRIJEM AND BARANJA 1919-1920

This article deals with the role of the Croatian Union (HZ) in the political life of Slavonia and Western Srijem in a relatively short, but dynamic period. On the basis of archival sources, party papers, and literature the establishing of party organizations, as well as the growth of its influence in cities and market towns and the penetration into rural centers is being researched. Data about the location and role of the HZ in local elections and the achieved results are presented.